

Tegelvalv och murar vid Uppsala slott

Arkeologisk schaktningsövervakning

Fjärdingen 33:1
Uppsala 88:1
Uppsala kommun
Uppland

Emelie Sunding

Tegelvalv och murar vid Uppsala slott

Arkeologisk schaktningsövervakning

Fjärdingen 33:1
Uppsala 88:1
Uppsala kommun
Uppland

Emelie Sunding

Omslagsbild: Del av tegelvalv som påträffades vid den arkeologiska schaktningsövervakningen vid Uppsala slott 2016. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2017:03
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Emelie Sunding
Planframställning där inget annat anges: Emelie Sunding
Vetenskaplig granskning: Anna Ölund och Hans Göthberg

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634.

© Upplandsmuseet, 2017

Upplandsmuseet, Fyrstorg 2, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Tidigare undersökningar	11
Syfte, genomförande och förutsättningar	14
Undersökningsresultat	15
Fynd	33
Analyser	33
Tolkningsdiskussion <i>med bidrag av Anna Ölund</i>	34
Administrativa uppgifter	41
Referenser	42

Sammanfattning

Efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län har Upplandsmuseets avdelning Arkeologi genomfört en arkeologisk schaktningsövervakning vid Uppsala slott. Arbetet pågick under perioden 17/12 2015 – 15/9 2016 och omfattade fyra schakt för nya dagvattenledningar och dagvattenbrunnar. Schakten förlades dels längs Bastion Gräsgårdens östra flank och vidare genom Kung Jans port, dels på Borgstugans norra sida mot borggården. I tre av dessa påträffades äldre lämningar, bland annat ett tidigare okänt källarvalv i tegel väster om Tvärslottet. Vid Bastion Gräsgården framkom rester av dess äldre grundmurar och längs Vasaborgens östra sida fanns murrester från byggnadens äldre utbredning.

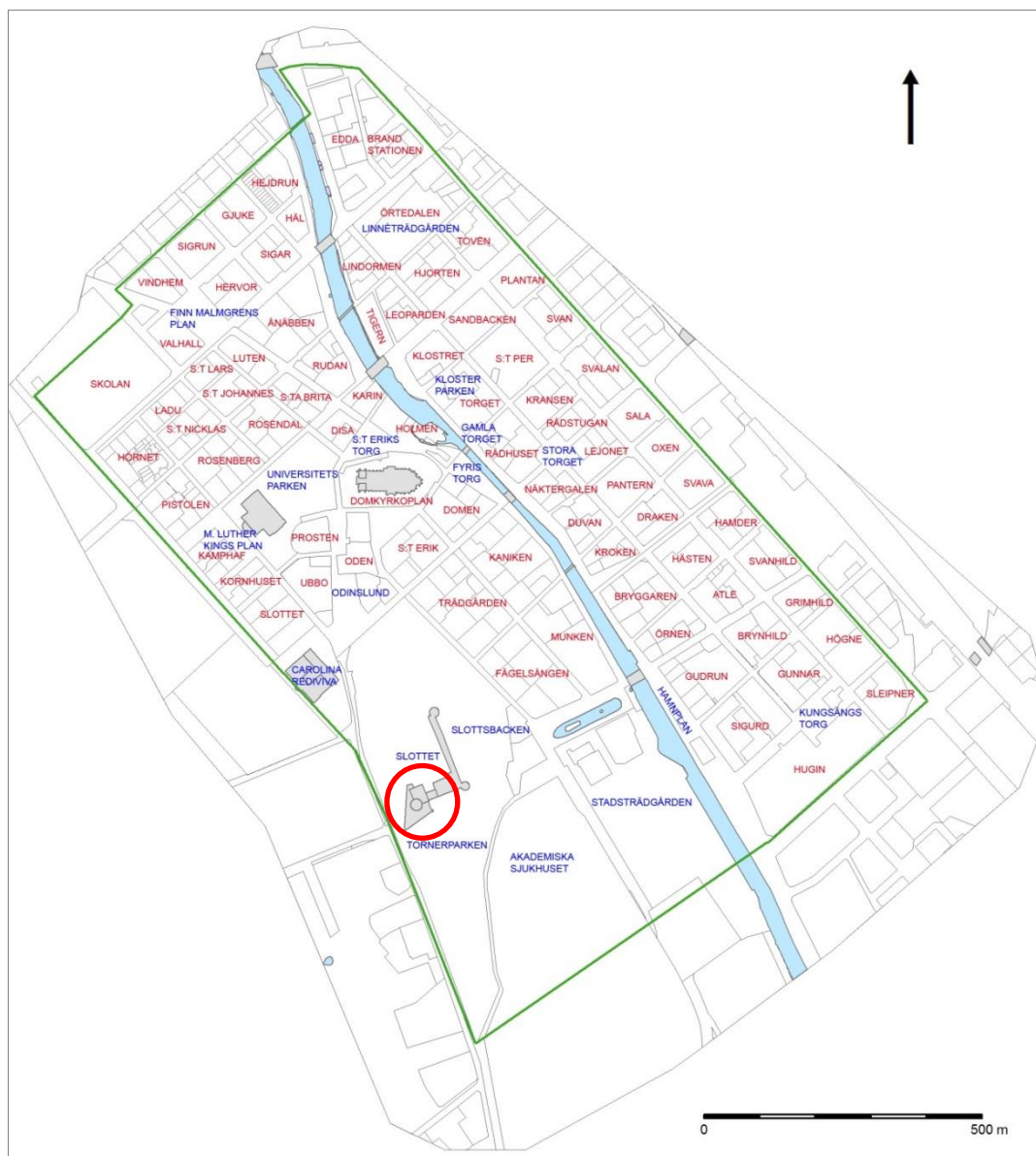
I samband med schaktningsövervakningen utfördes även borring samt en mindre markradarundersökning av det nyupptäckta källarvalvet.

Schaktningsövervakningen vid Uppsala slott har genom upptäckten av tidigare okända murar och tegelvalv breddat kunskapsläget kring slottets äldsta byggnadsfaser.

Inledning

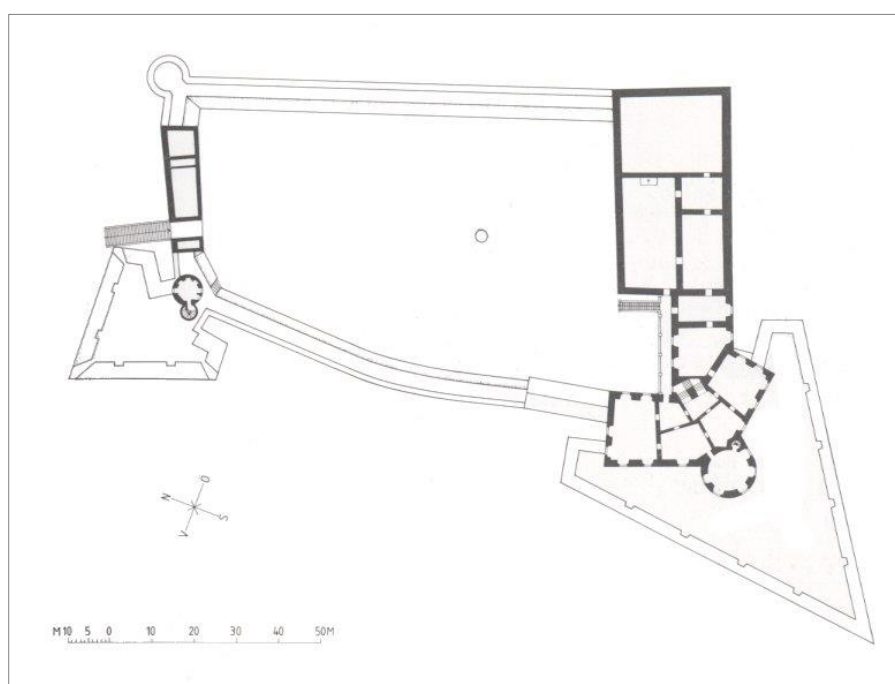
Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under perioden 17/12 2015 – 15/9 2016 en arkeologisk schaktningsövervakning vid Uppsala slott. Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-5127-15 beslutsdatum 2015-12-02). Arbetet omfattade schaktningar för nya dagvattenbrunnar och ledningar. Ursprungligen planerades även för en ny infiltrationsbädd men under arbetets gång beslutades att istället ansluta dagvattenledningarna till en befintlig sådan. Beställare av arbetet var Statens Fastighetsverk, projektledare var Anna-Karin Zarins, BYLERO AB och schaktningsarbetena utfördes av BMM AB. För det arkeologiska arbetet svarade Emelie Sunding och Anna Ölund. I fält deltog även Adam Hultberg, praktikant. Emelie Sunding har även författat rapporten.

Figur 1. Uppsala stad med begränsningen för fornlämningsområde 88:1 markerat med grön linje. Undersökningsområdet är markerat med en röd cirkel.

Bakgrund

Uppsala slott är beläget på krönet av Uppsalaåsen, knappt 40 m.ö.h. Slottet ligger i den sydvästra delen av fornlämningsområde 88:1, begränsningen för det medeltida Uppsalas utbredning. Som ett led i Gustav Vasas försvarspolitiska program anlades ett antal borgar runt omkring i Sverige. Uppsala slott, som var en av dessa, påbörjades 1549. Den första anläggningen var ett försvarsverk med två bastioner, där bostadsdelen var inrymd i anslutning till den södra bastionen, som senare fick namnet Gräsgården. I norra delen anlades en flygel, som anslöt öster om den norra mindre bastionen, den s.k. Styrbiskop. Ett tiotal år senare utökades anläggningen med en flygel i söder (Gezelius 1990).

Figur 2. Uppsala slott omkring år 1560, tolkningsförslag av Nils Sundquist. I norr syns flygeln som mellan sig och bastionen troligen haft en port. Teckning Stig Sundberg, Upplandsmuseet. Bild ur Douhan 1990.

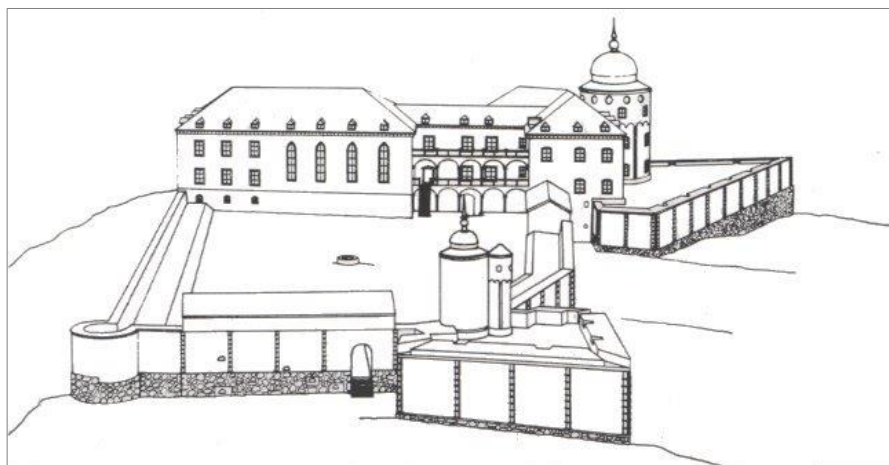
År 1572 härjas Uppsala av en förödande stadsbrand där även slottet drabbades. Den nye byggherren, Johan III, omformade borganläggningen och slottet byggdes ut till ett representativt renässanspalats. Sydflygeln omskapades till en enhetlig byggnad, det s.k. tvärslottet och senare under 1580-talet tillkommer det s.k. långslottet, en smal flygel utmed åsen mot staden i öster.

Avslutningen av långslottet och norra tornet tillkom under Karl IX och Gustav II Adolfs regenttid. Någon ny nordflygel uppfördes aldrig, utan här fanns fortfarande den låga flygeln från borgens första byggnadsskede kvar. Denna revs först 1819.

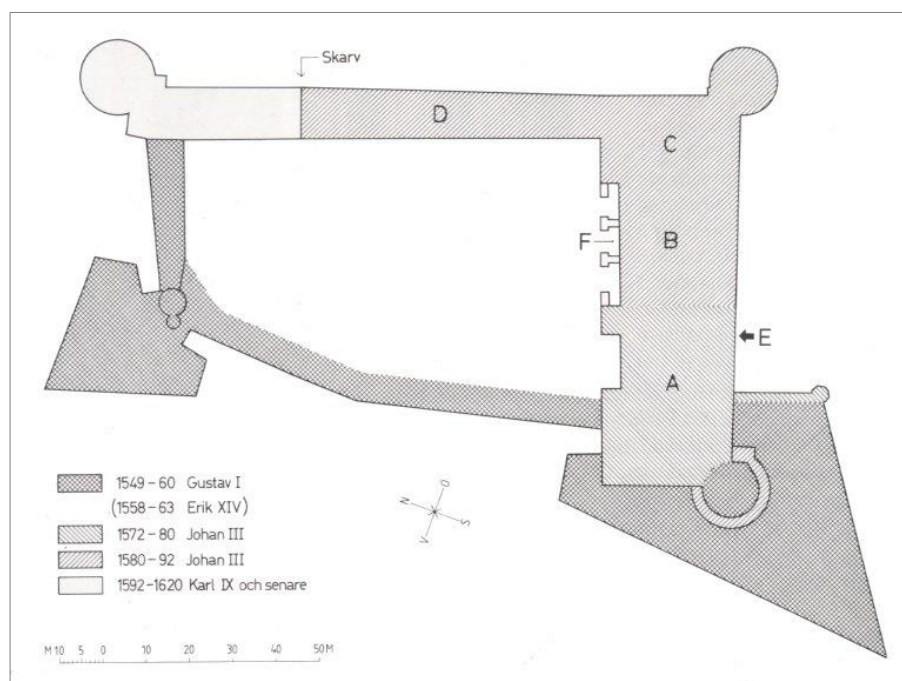
Omkring år 1660 upprättas de första uppmättningsritningarna av slottet av Jean de la Vallée. Från denna tid finns också fasadritningar, de s.k. Rudbeckska ritningarna. På dessa ser vi slottet i dess mest utbyggda skick under 1600-talet. Slottet står kvar i denna form fram till nästa större stadsbrand, 1702 års brand. Denna brand drabbar

slottet hårt och det kom att förfalla under en lång tid framöver. Stora delar av tvärslottet revs och material försvann till andra behov.

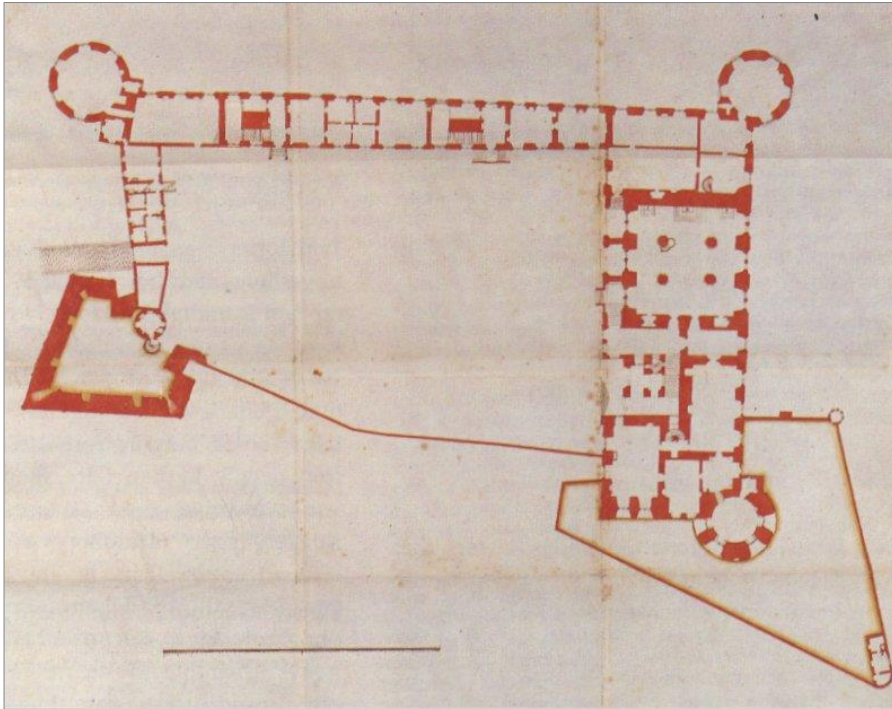
År 1744 påbörjades återuppbyggnaden av slottet, varvid tvärslottet kortades och hela slottet byggdes om i franskklassisk stil. Arbetena avbröts 1762 i brist på pengar och den planerade ombyggnaden av norra flygeln utfördes aldrig (Gezelius 1990).

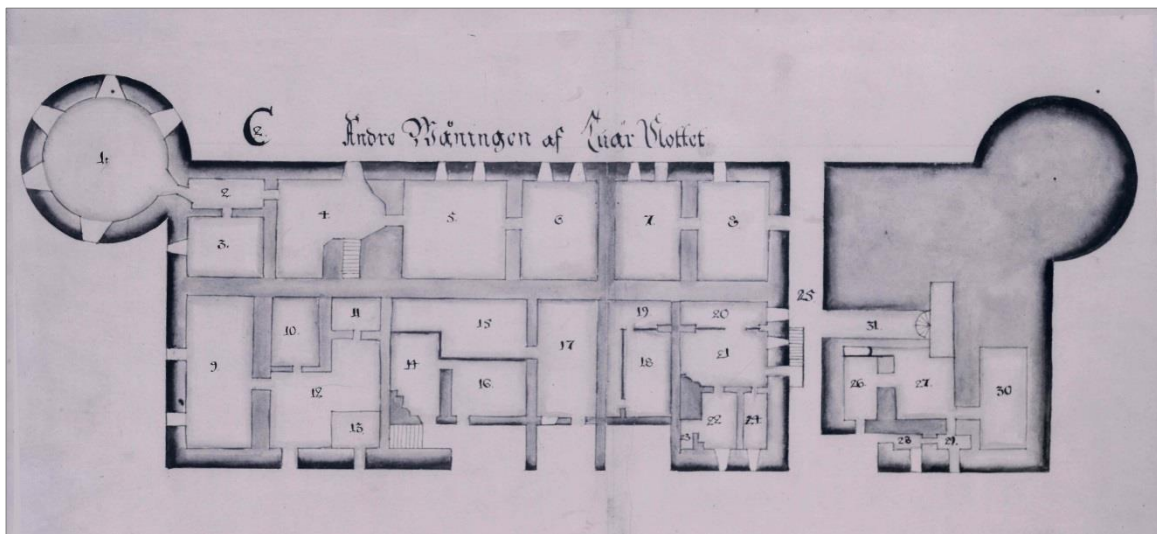
Figur 3. Perspektivskiss av slottet ca 1560, efter modell av Nils Sundquist. Teckning Stig Sundberg, Upplandsmuseet. Bild ur Douhan 1990.

Figur 4. Plan av slottet med de olika byggnadsskedena markerade, enligt Nils Sundquist. Långslottet sträckte sig fram till den markerade skarven där arbetena upphörde i och med Johan III död 1592. Teckning Stig Sundberg, Upplandsmuseet. Bild ur Douhan 1990.

Figur 5. Plan av slottets nedre huvudvåning. Uppmätning av Jean de la Vallée omkring 1660. Bild ur Douhan 1990.

Figur 6. Plan av Tvärslottets andra våning, orienterad mot söder, upprättad av Olof Rudbeck omkring 1680. Bild från Upplandsmuseets arkiv.

Tidigare undersökningar

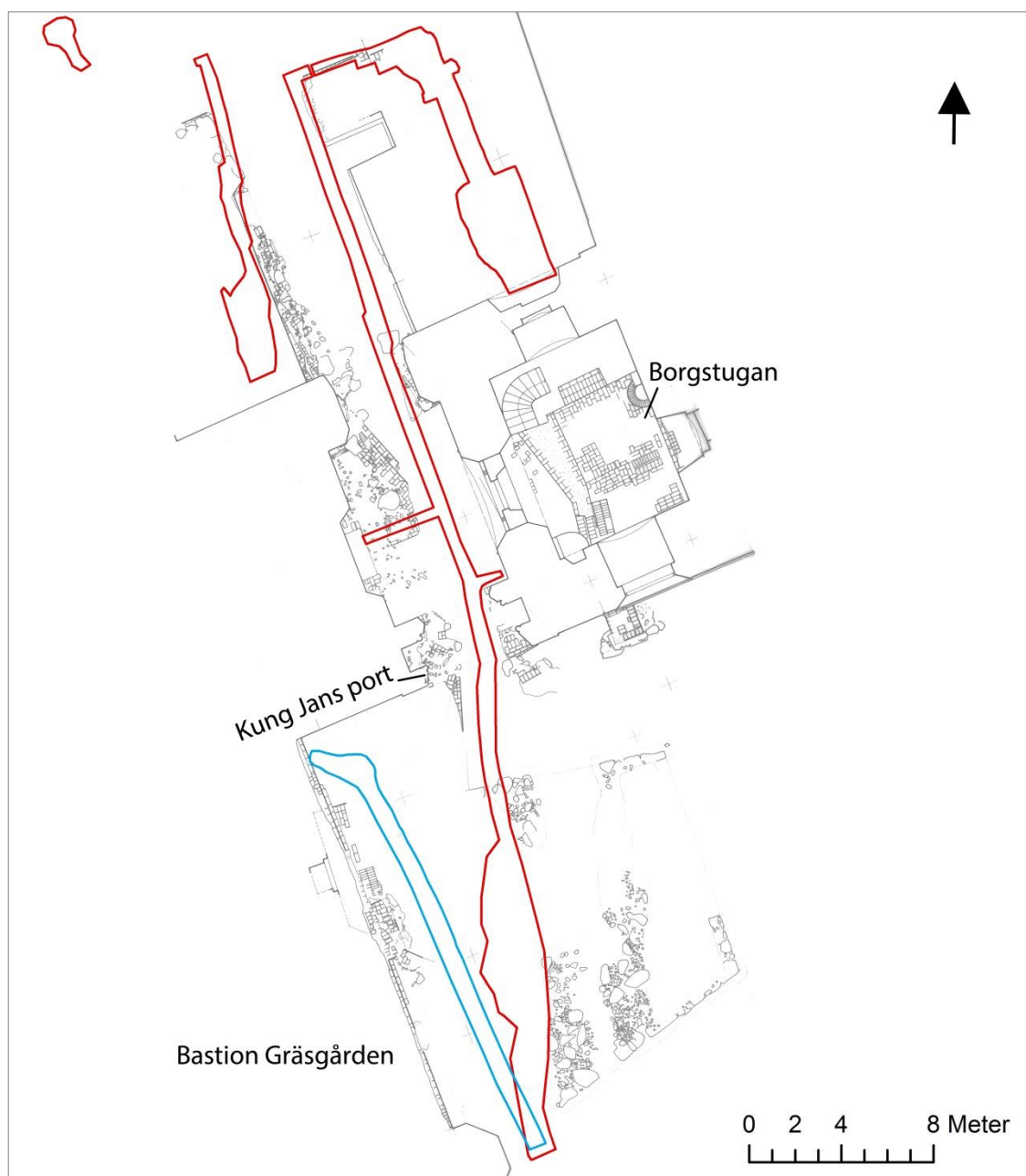
En mängd arkeologiska undersökningar och byggnadsarkeologiska dokumentationer har sedan mitten av 1900-talet gjorts i och vid Uppsala slott. Merparten av dessa skedde under 1940-1960-talet i samband med omfattande restaureringar av slottets bastioner och Kung Jans port. Materialet är tyvärr ej genomgången utan endast översiktligt presenterat i *Uppsala slott - Vasaborgen* (1990).

Sedan 1970-talet har ett antal mindre arkeologiska undersökningar utförts vid Uppsala slott. Upplandsmuseet har genomfört en majoritet av dessa och samtliga var i form av schaktningsövervakningar. Intill det aktuella arbetsområdet vid bastion Gräsgården och borgstugan utfördes 2015 en arkeologisk schaktningsövervakning i samband med schaktningar för två infiltrationsbäddar för dagvatten, fettavskiljare samt ny elservis. På nordsidan, ca fem m öster om Kung Jans port, handgrävdes även en provgröp för att undersöka markförhållandena på grund av problem med vatteninträngning i grund. Vid schaktningsövervakningen påträffades fyra anläggningar, alla i anslutning till schakten vid bastion Gräsgården. Två av dessa tolkades som grundmurar för den krutkammare som var belägen i den äldsta, nu rivna delen av bastion Gräsgården (figur 7)(Schmidt Wikborg 2015).

Figur 7. Schaktet längs Gräsgårdens flank vid 2015 års schaktningsövervakning. I schaktet påträffades grundmurar till en krutkammare. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Under 1940-talet genomfördes en större undersökning på tvärslottets södra sida, genom Kung Jans port och i borgstugan. Undersökningen är inte avrapporterad eller sammanfattad. Vid förberedelserna för den nu aktuella undersökningen gjordes en genomgång av arkivmaterialet för Kung Jans port. Vid detta arbete kunde äldre fotografier från undersökningen och planritningar sammankopplas. Ingen skriftlig dokumentation från undersökningen har kunnat hittas. Vid 1940-talets undersökning avtäcktes och dokumenterades flera äldre murar, däribland Gräsgårdens äldre utbredning och fundamenten till portalen som föregått Kung Jans port. Fotografierna är tagna dels 1945 och 1949. På de planritningar som finns saknas en del av de murar som finns med på fotografierna från 1945 (figur 8 och figur 10).

Figur 8. Plan från 1949 års undersökning med 2016 års schakt markerat i rött och 2015 års schakt markerat i blått. Skala 1:300.

Figur 9. Grundmurarna till Bastion Gräsgårdens äldre flank. Bilden är taget från Gräsgårdens tak. Foto från 1949. Upplandsmuseets arkiv.

Figur 10. Grundmurar till Bastion Gräsgårdens krutkammare. Bilden är tagen 1945 och dessa murar är inte i sin helhet inritade på översiktsplanen, se figur 8. Foto mot N. Upplandsmuseets arkiv.

Figur 11. Grundmurar och fundament till den äldre sträckningen av Kung Jans port. Bilden är tagen 1949. Foto mot N-NV. Upplandsmuseets arkiv.

Syfte, genomförande och förutsättningar

Under perioden 17/12 2015 – 15/9 2016 genomfördes en arkeologisk schaktningsövervakning i samband med markarbeten vid Uppsala slott. Markarbetena inkluderade schakt för ny dagvattenledning och nya dagvattenbrunnar. Ursprungligen planerades även för en ny infiltrationsbädd på Bastion Gräsgårdens södra sida, dock beslutades under arbetets gång att istället ansluta till den infiltrationsbädd som installerades under 2015 (Schmidt Wikborg 2015). Syftet med markarbetena var att åtgärda de fuktproblem som finns i Borgstugan. Man hade bedömt att dessa problem orsakats av ett otillräckligt dagvattensystem.

För grävarbetet användes en hjulburen stor grävmaskin. Den del av schaktet som löpte genom Kung Jans port och trappan norr om denna grävdes för hand. Sammanlagt grävdes fyra schakt (figur 12).

Syftet med det arkeologiska arbetet var att undersöka och dokumentera framkomna lämningar. Det var sedan tidigare känt att flertalet äldre murar påträffats inom det aktuella arbetsområdet. Schakten samt framkomna lämningar dokumenterades genom planritning, fotografi samt beskrivningar. Där det bedömdes informationsgivande dokumenterades även lagerföljder genom sektionsritning.

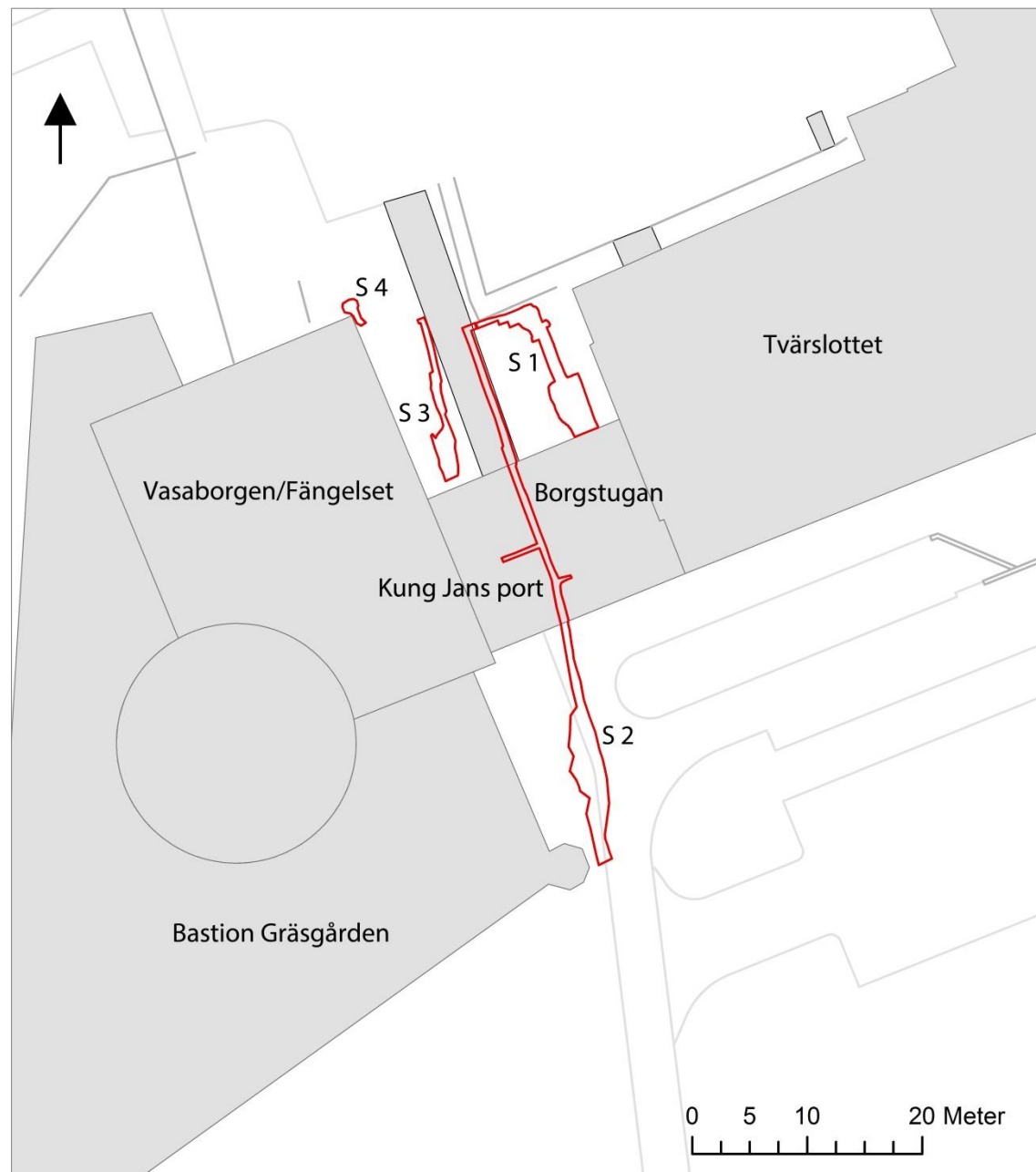
Statens Fastighetsverk (SFV), beställare av arbetet, var angelägna om att markarbetena skulle starta så tidigt som möjligt för att snabbt komma till rätta med fuktproblemen. Markarbeten påbörjades således under december månad då marken var tjälad, rikligt med snö låg ovan mark och det var både mörkt och kallt. Konsekvensen av rådande vintersituation blev extra arbete i form av snöskottning, upptining av tjälad mark samt en svår arbetssituation för det arkeologiska dokumentationsarbetet. På grund av yttre faktorer så som cykellopp, olika event och uppförandet av en ny uteservering på Tvärslottets södra sida fick markarbetet utföras i kortare etapper med avbrott i det arkeologiska arbetet för återfyllnad och återställande av markytor.

Under arbetets gång påträffades ett tidigare okänt eventuellt källarvalv där den nya dagvattenledningen delvis skulle placeras (se Undersökningsresultat, schakt 1). Denna låg i direkt anslutning till Borgstugan och frågan väcktes om detta kunde vara orsaken till fuktproblematiken. Upptäckten av den eventuella källaren orsakade ett avbrott i arbetet då det inte fanns någon tydlig plan hur man inom projektet ämnade gå vidare och ett flertal möten och därpå följande borrhningsförsök in i källaren gjordes. Borrhningen utfördes av AK Riv och Sanering AB. Beslut om borrhning togs av SFV och projektledare Anna-Karin Zarins och utfördes med närvaro av arkeolog. Att arkeolog närvarade vid dessa tillfällen berodde främst på att ett behov av en dokumentationsinsats förelåg då frågor om en antikvarisk medverkan inte lösts. Försök gjordes även med en georadarundersökning ovan källarvalvet med förhoppningen att utröna förhållandena under valvet.

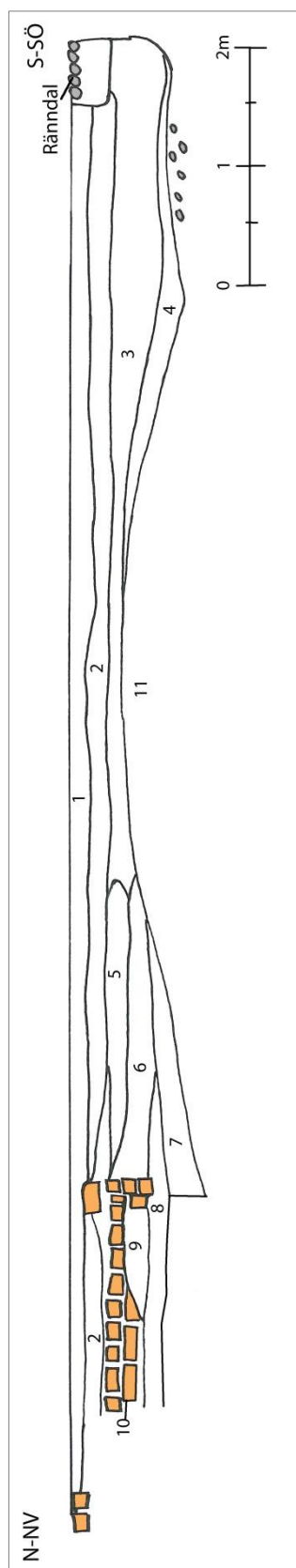
Undersökningsresultat

Det aktuella arbetsföretaget kom att omfatta fyra schakt. Tre av dessa förlades norr om Kung Jans port och ett löpte från Bastion Gräsgårdens sydöstra hörn vidare norr ut genom Kung Jans port. I tre av schakten 1-3, påträffades rester av äldre murar.

Markingreppen i samband med dagvattenprojektet 2015-2016 har i möjligaste mån undvikit att riva äldre byggnadsdelar och rörläggningar har anpassats efter de arkeologiska lämningarna. Detta medför att stora delar av de påträffade lämningarna finns kvar på platsen.

Figur 12. Översikt som visar den aktuella delen av Uppsala slott med schakten markerade i rött, S1-S4. Skala 1:600.

Figur 14. Sektion A, schakt , mot Ö. Skala 1:60.

1. Grästov och majsjord, ca 0,1-0,2 m tjockt.
2. Sot- och kolblandad matjord med inslag av kolbitar, enstaka djurben och glasskärvor.
3. Sandigt gruslager med inslag av kolbitar, tegel- och kalkbruksfragment.
4. Hårt, gulvitt kalkbruk med stenar. Något grusblandat upp mot valvet.
5. Brandlager bestående av kol och sot. Mycket likt lager 3.
6. Omblandat gruslager med rikligt av kol och sot. Mycket likt lager 3.
7. Ren gulbrun sand.
8. Kalkbrukslager bestående av gulbrunt, relativt hårt klakbruk. En ca 0,1-0,15 m tjock kalkbrukskaka.
9. Kalkbruk på murverket.
10. Tegelkonstruktion, sannolikt ett fundament, ca 2-2,5 m brett. Endast de nedersta skiften fanns kvar. Lagt i ett skift kopp-ett skift löp. Murverket skadat i övre delen. Fortsatte mot Ö.
11. Valvkappa av stortegel (0,28-0,32x0,14m) lagt i löpskift. Hårt gulbrunt, sandblandat, kalkbruk mellan tegelstenarna. Vällagt. Sluttar kraftigt mot NNV. I schaktkanten saknas tegel. Övan valvets krön var det förstärkt med dels stående tegel, mycket hårt fogat med kalkbruk, dels en yta av tegel, ca 0,4 m under markytan. Utgjordes till största del av halvstenar med hårt, vitt kalkbruk ovan och mellan.
12. Tegelmur närmast i N-S riktning, parallellt med trappen som går genom Kung Jans port. Stortegel (0,33x0,13x0,08 m stora) Se sektion B-E.

Valvet

I stora delar av schakt 1 fanns en större, murad, tegelkonstruktion (11), sannolikt ett tegelvalv (figur 13-17). Detta utgjordes av en valvkappa av stortegel (0,28-0,32x0,14m) lagt i löpskift med hårt, gulbrunt, sandblandat, kalkbruk mellan tegelstenarna. Valvkappan var vällagd och sluttade kraftigt mot nordnordväst (figur 15). I den södra delen av schaktet var valvet täckt av en kalkbrukskaka (4) med stenar i (figur 16). Eventuellt var detta en utfyllnad ovan valvet. Det gick således inte att säkert avgöra hur långt valvet sträckte sig, men sannolikt ansluter det till Borgstugans grundmur.

Ovan valvets krön fanns stående tegel, mycket hårt fogat med kalkbruk samt en yta av lagt halvtegel, ca 0,4 m under markytan, sammanfogat med hårt vitt kalkbruk (figur 17). Troligtvis var detta en förstärkning av valvet. I schaktets norra kant framkom mot botten valvets yttermur (figur 18). Valvet verkade vara rakt avslutat och den yttre formen antyder att det är ett stickvalv. I norra delen av schaktet fanns även en tegelmur (12) som var murad direkt ovan valvet.

Figur 15. Tegelvalvet i schakt 1. Foto mot SV. Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Figur 16. Tegelvalvet som framkom i schakt 1 sluttade kraftigt åt nordväst. Foto mot SV. Anna Ölund, Upplandsmuseet

Figur 17. I schaktets södra del var valvet täckt av en kalkbrukskakak med stenar i (bildens nedre vänstra hörn). Ovan valvets krön fanns ett skikt med stående tegel och halvtegel sammanfogat med hårt vitt kalkbruk. Foto mot NV. Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Figur 18. Ovan valvets krön fanns ett skikt med stående tegelstenar och halvtegel sammanfogat med hårt vitt kalkbruk. Troligtvis var detta en förstärkning av valvet. Foto mot Ö. Anna Ölund, Upplandsmuseet

Figur 19. I schaktets norra del framkom fortsättningen på valvet och dess ytttermur. Denna verkade vara rakt avslutad och indikerar att valvets yttre form är ett stickvalv. Foto mot NÖ. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Borring

Då det upptäcktes att den befintliga dagvattenbrunnen sannolikt monterats genom valvet konstaterades det att detta kunde vara orsaken till fuktproblemen i borgstugan. För att utreda detta vidare gjordes försök att borra in i källaren med förhoppningen att kunna föra in en kamera och dokumentera förhållandena innanför murarna. I Tvärslottets källare, under Konstmuseet, finns en igensatt portal i den västra yttermyren, vilken skulle kunna leda till det nyfunna valvet. I denna igenmurade del gjordes två försök att borra. Här togs först ett hål, 5 cm stort, upp i den övre delen av igensättningen. Efter drygt 5 m borrhål fortsatte man i murat tegel, antagligen hade hålet förlagts i valvkappan. Man beslutades då att ta upp ytterligare ett hål mer centralt i öppningen. Här borrhålades endast ett skift in varefter man stötte på rasmassor och en fortsatt borring ej var möjlig. Sannolikt har själva igensättningen delvis rasat. Massorna bestod av tegel, tegelkross och kalkbruk. Då de inledande borrhålsförsöken ej lyckats beslutades att borra direkt i valvkappan som framkommit i schaktet. Här borrhålades tre hål, B1-B3 (figur 13).

B1 - Borrhålades centralt i valvets högsta del, 5 cm stort. Hålet borrhålades 3,3 m djupt. Här bestod hela borrhålet av murat tegel. Fuktigt tegel mot botten. Sannolikt hade hålet borrhålats genom någon inre konstruktion såsom en innervägg eller pelare.

B2 - Borrhålades 2 m djupt och 5 cm stort. Blöta massor hela vägen, på ca 1,8 m djup fanns smetigt tegel som var helt uppluckrat.

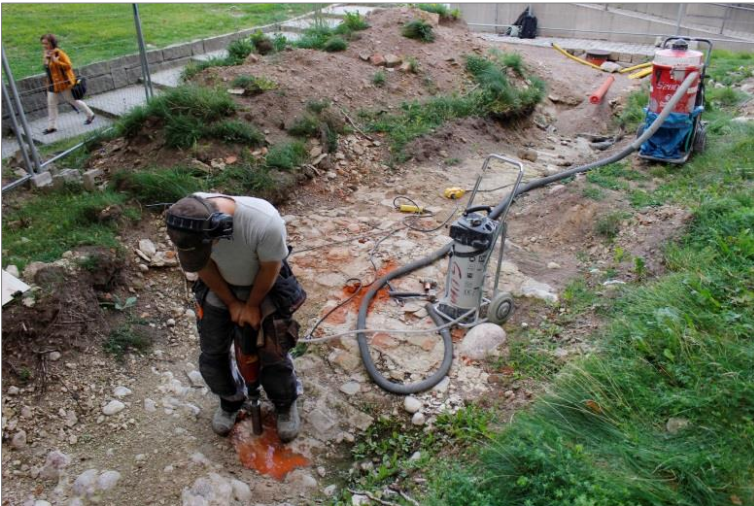
B3 - Borrhålades 3 m djupt och 5 cm stort, helt genom tegelmurverk. Fyra skift fanns delvis bevarade i borrhålet. I murverket fanns inslag av granit vid 0,2-0,6 m djup. Vid 3 m djup fanns inslag av grus och mjukt tegelkross med inslag av kolbitar. Borrhålen tyder på att det finns en välvning i konstruktionen

Figur 20. Den igenmurade portalen i Tvärslottets källare med de två borrhålen synliga. Foto mot V. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Figur 21. Pågående borrhning, borrhål 1. Borrhål 1 placerades centralt ovan valvets krön och borrhades ca 3 m djupt. Möjligen borrhades här genom en innervägg eller pelare då murat tegel fanns genom hela borrhkärnan. Foto mot NV. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

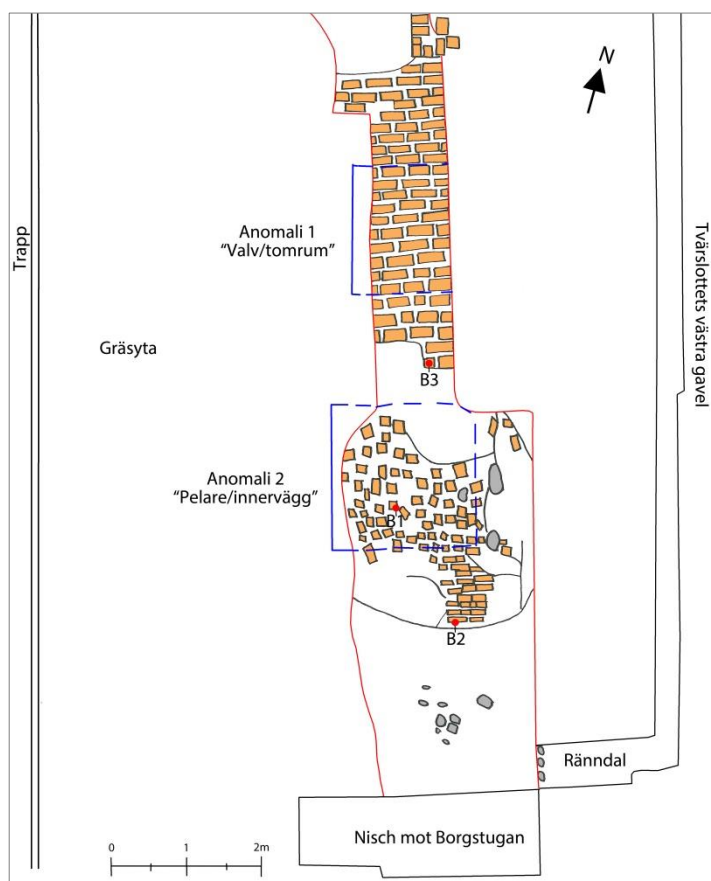
Figur 22. Pågående borrhning av borrhål 2. Här var mycket fuktigt och vatten trängde upp. Borrhål 2 borrhades ca 2 m djupt. Foto mot V. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

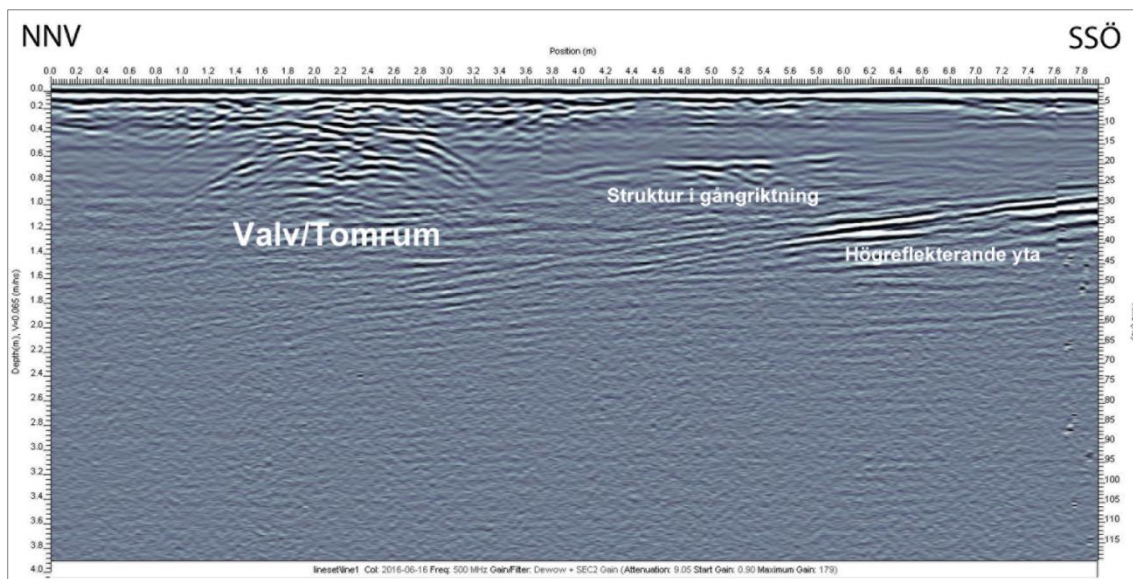
Figur 23. Borrhål 3 med delar av borrhkärnan. Borrhål 3 borrhades ca 3 m djupt. Mot botten syntes grus i kärnan. Foto Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Markradarundersökning

Då man genom borrhingsförsöken inte lyckats klargöra förhållandena innanför valvet gjordes en markradarundersökning ovan valvet. Arbetet genomfördes av Andreas Viberg från Stockholms universitet. Först kördes markradar direkt på valvkappan i schaktet två gånger och sedan kördes även ovan gräsytan öster om schaktet. Försöket att köra på marken intill schaktet gav endast svagare resultat då jord och raseringsmassor låg kvar ovan valvet. Resultaten från schaktet indikerade två anomalier i källarvalvet (figur 24). Dels syntes en större sådan i dess norra del, där valvet sluttar, detta utslag indikerade ett troligt hålrum, ca 1,8 m stort. Dels gav markradaren utslag vid valvkappans krön, där borrhål 1 placerats, som indikerade en större solid konstruktion. Enligt Andreas Viberg skulle det kunna röra sig om en pelare eller en innervägg. Borrhålet i sig gav inget utslag. Det syntes även, i direkt anslutning till anomali 2, en högre reflekterande, linjär, struktur i schaktets södra del. Denna verkade bli grundare närmare borgstugan och kan möjligen utgöra gränsen mellan två material alternativt visar det på en yta som är fuktigare än ytorna i norr. Då markradaren begränsades av schaktets bredd gick det enbart att se utbredningen på anomalierna i schaktets riktning.

Figur 24. Översikt över den del av schakt 1 där markradaren kördes. De två anomalierna som kunde urskiljas är markerade med blått och borrhålen med röda punkter. Skala 1:100.

Figur 25. Reflektionsprofilen med tolkningar från markradarundersökningen. Bild Andreas Viberg, Stockholms universitet.

Figur 26. Pågående markradarundersökning ovan valvet i schakt 1. Foto mot S. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Tegelfundament

I den östra schaktväggens norra del fanns en murad tegelkonstruktion som tolkas vara ett fundament (nr 10 figur 13 och 14). Detta låg direkt under matjorden och ca 0,5 m över valvet. Fundamentet var ca 2-2,5 m brett. Endast de nedersta skiften fanns kvar och överkanten på dessa var skadade. Teglet var lagt i ett skift kopp och ett skift löp. Fundamentet låg ovan ett kalkbrukslager (8) som lagts ut ovanpå ett sandlager (7). Konstruktionen fortsatte mot öst. Möjligen kan det vara resterna av ett spisfundament.

Figur 27. Tegelfundamentet 10 påträffades i den östra schaktväggens norra del. Detta låg direkt under matjorden. Foto mot Ö. Anna Ölund, Upplandsmuseet.

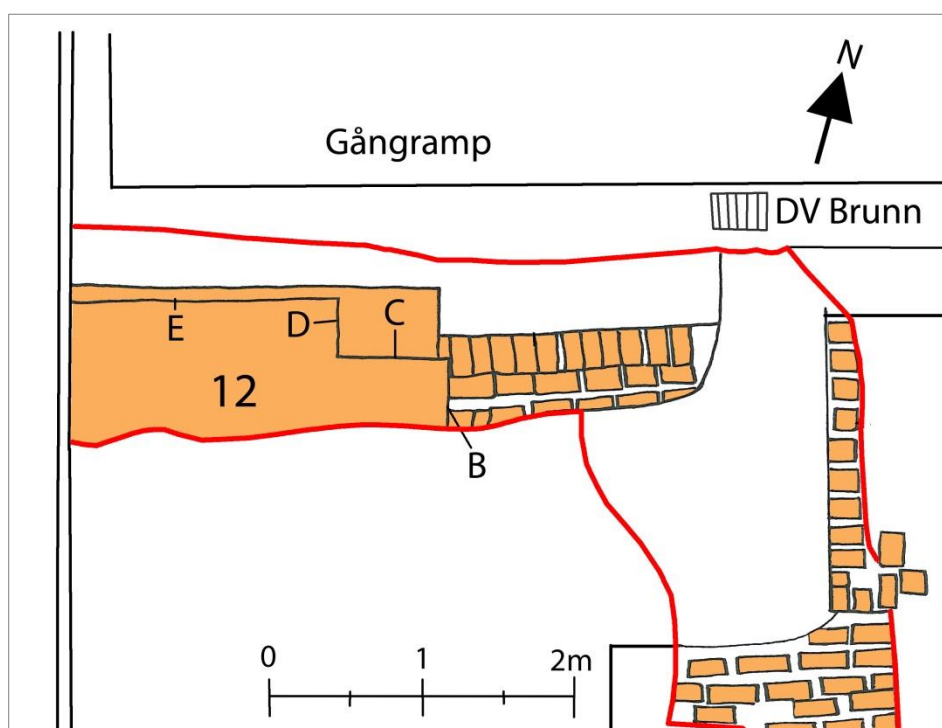

Figur 28. Detaljbild på tegelfundamentet. Teglet var lagt i ett skift kopp-ett skift löp. Endast de undre skiften fanns bevarade. Foto mot Ö. Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Tegelmur

I den del av schaktet som grävdes i ostnordostlig-västsydvästlig riktning mot trappen påträffades en tegelmur (nr 12 figur 13). Denna var murad direkt ovan valvet. Tegelmuren låg närmast i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning, parallellt med trappen som går genom Kung Jans port, och inom schaktet fanns murens nordnordvästra ytterkant.

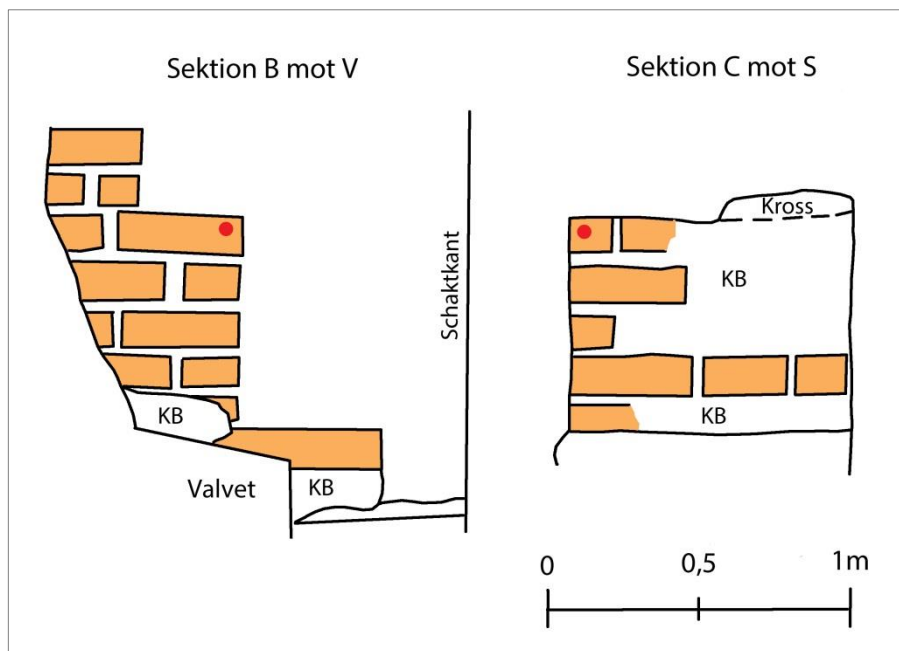
Muren var uppförd av stortegel (0,33x0,13x0,08 m stora) och verkade vara lagd i vendiskt förband med planfog. De övre skikten var skadade och utgjordes snarast av tegelkross. Muren dokumenterades i fyra sektionsritningar, B-E. Troligen kan denna mur vara rester av fundamentet till den ursprungliga utbredningen av Kung Jans port. Delen närmast trappen verkar ha tagits fram vid 1940-talets undersökningar (figur 11 samt bilder i Upplandsmuseets bildarkiv).

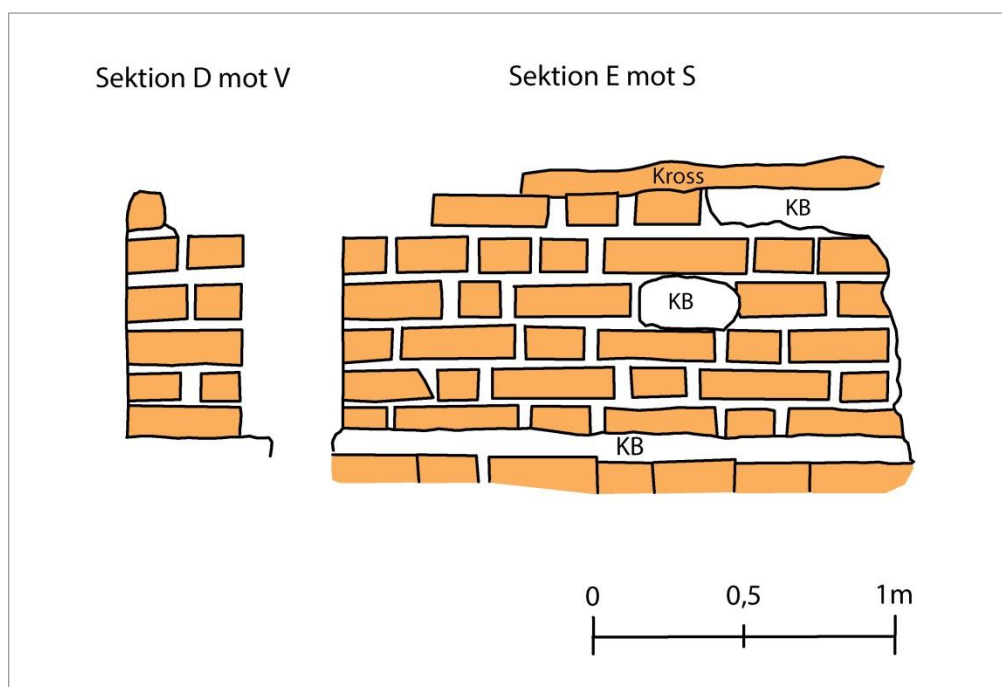
Figur 29. Plan över den norra delen av schakt 1 där tegelmuren påträffades (12). Muren dokumenterades i fyra sektionsritningar, B-E. Skala 1:50.

Figur 30. Tegelmuren 12 var murad direkt ovan tegelvalvet. Foto mot V. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Figur 31. Sektionerna B och C. Den röda punkten markerar samma tegelsten i båda sektionerna. Muren var delvis täckt av tegelkross. Skala 1:25.

Figur 32. Sektionerna D och E. I sektion E syntes att teglet var lagt i Vendiskt förband. Fogstrykningen såg ut att vara i form av planfog. Skala 1:25.

Figur 33. Tegelmuren sedd snett ovanifrån med sektion E närmast i bild. Fot mot Ö. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Figur 34. Tegelmuren under pågående framrensning. Den var till stor del täckt av tegelkross vilket sannolikt var de raserade delarna av muren. Foto mot västsydväst. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

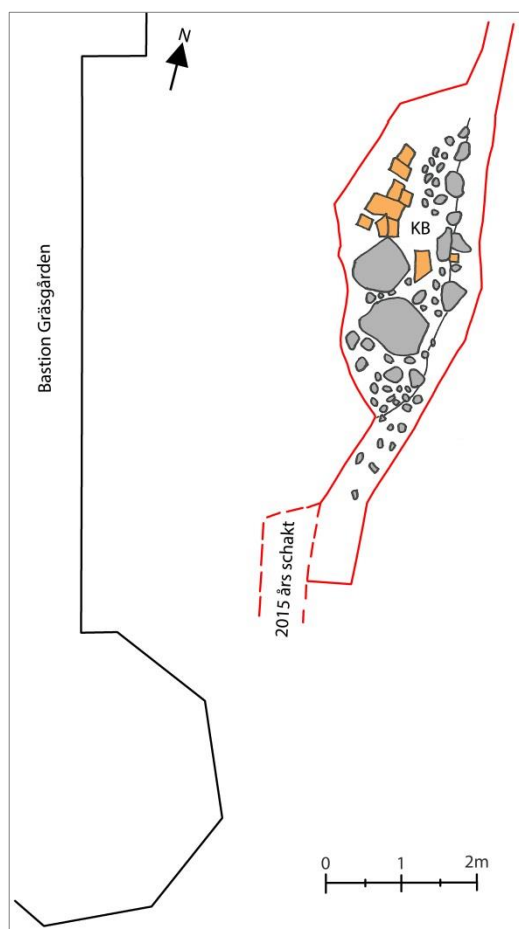
Figur 35. Anna Ölund dokumenterar tegelmuren i schakt 1. Foto Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Schakt 2

Schakt 2 grävdes för ny dagvattenledning med start vid Bastion Gräsgårdens sydvästra hörn, i gräsytan direkt väster om den stenlagda markytan på Tvärslottets södra sida (figur 13). Schaktet fortsatte norr ut genom Kung Jans port och vidare i trappen för att slutligen ansluta till Schakt 1. Schaktet grävdes 0,5-2 m brett, 0,2-0,5 m djupt och 48 m långt. Äldre lämningar framkom endast i schaktets södra del, i det partiet som grävdes längs Bastion Gräsgårdens östra flank (figur 35). Här fanns delar av äldre murar. Dessa murar framkom även vid 1940-talets undersökningar (figur 8-9, 45-46) och hör sannolikt även samman med de murpartier som påträffades vid 2015 års undersökning.

Överst i den södra delen av schakt 2 fanns grästorv och matjord, ca 0,05-0,1 m tjockt. Därunder fanns ett grått, siltigt, lerlager med inslag av tegelkross, 0,05 m tjockt. Under lerlagret fanns ett brunt, hummöst, siltlager med inslag av fönsterglas, tegelkross samt spikar av både äldre och yngre typ, 0,1 m tjockt. Dessa lager har sannolikt påförts i samband med igenläggningen av 1940-talets schakt. Direkt under fyllnadslagren fanns äldre murparier. Dessa utgjordes dels av gråsten, 0,2-1 m stora, och dels av tegelstenar, 0,3x0,13-0,15 m stora, sammanfogade med ett brunt kalkbruk. Murresterna tolkas utgöra delar av Bastion Gräsgårdens äldre inre grundmurar. Den nya dagvattenledningen kunde placeras direkt öster om murpartierna, i sättsanden till den befintliga stenläggningen, och lämningarna kunde lämnas kvar intakta.

Resterande delen av schaktet grävdes endast genom sättsanden till den befintliga stenläggningen och påverkade inga äldre konstruktioner eller kulturlager.

Figur 36. Plan över den södra delen av schakt 2 där äldre murparier påträffades. Dessa utgjordes av gråstenar och tegelstenar sammanfogade med ett brunt kalkbruk. Murarna tolkas vara rester av Bastion Gräsgårdens äldre grundmurar och finns även med på fotografier från 1940-talets undersökningar. Skala 1:100.

Figur 37 (t.v.). Schakt 2 med murpartierna framrensade. Foto mot N. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Figur 38 (t.h.). Murpartierna i den södra delen av schakt 2. Foto mot S. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

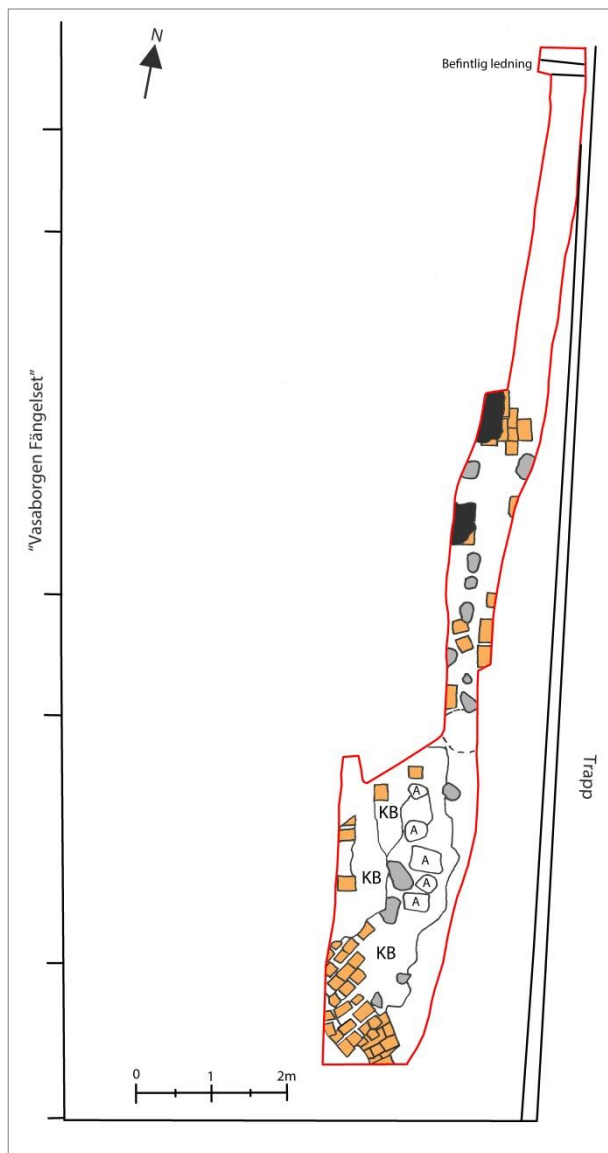

Figur 39. Murresterna utgjordes av gråstenar och tegelstenar sammanfogade med ett brunt kalkbruk. Foto mot Ö. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Schakt 3

Schakt 3 grävdes för ny dagvattenledning och ny dagvattenbrunn på Vasaborgens östra sida (figur 13). Schaktet grävdes ca 0,5-2 m brett, 0,3-0,4 m djupt och 14 m långt (figur 39). Överst i schaktet fanns grästorv och matjord, ca 0,1 m tjockt. Därunder fanns ett brunbeigt siltlager med inslag av tegelkross och kalkbruksfragment, ca 0,2 m tjockt. Under siltlagret framkom rester av en mur bestående av tegelstenar och enstaka gråstenar sammanfogade med kalkbruk. Muren var främst bevarad i schaktets södra del, här fanns fyra skift med tegelstenar. Muren var här ca 0,55 m hög och delvis skadad i öster. Tegelstenarna var ca 0,18x0,14x0,07 m stora, de flesta var hela men ett fåtal spjälkade fanns även. I kalkbruket fanns ett fåtal avtryck efter borttagna stenar. Längre norr ut i schaktet framkom endast fragmentariska rester av murpartier bestående av tegelstenar, gråsten och kalkbruk. I den västra schaktkanten fanns två mindre partier tegelstenar, ovan dessa låg ett tunt lager förhårdnad tjära vilket sannolikt är rester av tjärtäckning som används i syfte att täta murarna från ingående fukt.. Längst i norr anslöts till en befintlig dagvattenledning.

Murpartierna tolkas vara rester av Vasaborgens äldre grundmurar. Delar av dessa påträffades även i samband med 1940-talets undersökning.

Figur 40. Plan över schakt 3 med de framkomna murpartierna markerade. Längs i söder fanns åtminstone fyra skift bevarade och muren var här ca 0,55 m hög. I kalkbruket fanns ett fåtal avtryck efter borttagna stenar, markerade A på planen. I den västra schaktkanten fanns två mindre partier med tegel som täckts med tjära. Skala 1:100.

Figur 41. Muren som påträffades i schakt 3 bestod främst av tegel lagd i fyra skift samt ett fåtal gråstenar. Muren var sammanfogad med kalkbruk. Foto mot V. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Figur 42. Muren var främst bevarad i schaktets södra del och var här ca 0,55 m hög. Foto mot S. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Figur 43. I kalkbruket fanns ett fåtal avtryck efter borttagna stenar. Foto Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Schakt 4

Schakt 4 grävdes vid Vasaborgens norra hörn för anslutning av den nya dagvattenledningen till en befintlig dagvattenbrunn (figur 13 och 43). Schaktet grävdes ca 1,2 m brett, 2 m långt och 1,2 m djupt. I schaktet framkom endast omrörda fyllnadsmassor kring den befintliga brunnen. Inget av arkeologiskt intresse påträffades.

Figur 44. Schakt fyra förlades vid Vasaborgens norra hörn för anslutning till befintlig dagvattenbrunn. Foto mot V. Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

Fynd

Vid undersökningen påträffades endast ett fåtal fynd. Dessa utgjordes främst av raseringsmaterial som taktegel, spikar samt planglas. Dessa fanns i lager 5 i schakt 1, ett brandlager som troligen härrör från 1702 års brand. Inga fynd samlades in.

Analyser

Inga analyser har utförts i samband med den aktuella undersökningen. I fält samlades kolprov in från lager 5 i schakt 1, men då lagret tolkas härröra från 1702 års brand beslutades att inte analysera detta.

Tolkningsdiskussion

Vid arbetet grävdes fyra schakt för nya dagvattenledningar och dagvattenbrunnar. I tre av dessa schakt framkom äldre lämningar, schakt 1-3. Innan arbetet påbörjades hade en översiktlig genomgång av arkivmaterialet rörande Kung Jans port och Bastion Gräsgårdens södra delar gjorts. Vid denna genomgång kunde fotografier och planritningar från en undersökning genomförd 1945-1949 sammanföras. Under slutet av 1940-talet avtäcktes ett antal äldre murar, dels från Bastion Gräsgårdens äldre grund och dels från den äldre sträckningen av Kung Jans port. Det var således förväntat att äldre lämningar kunde framkomma även i samband med det aktuella schaktningsarbetet.

I schakt 2 framkom samma grundmurar som påträffats vid 1940-talets undersökningar då både de yttre och inre grundmurarna till Bastion Gräsgården frilades. Schakt 2 kom att beröra delar av de inre murarna och dessa kunde identifieras på fotografier från 1949 (figur 45 och 46). Den del av schakt 2 som löpte genom Kung Jans port grävdes för hand och endast ned i sättsanden till den befintliga stenläggningen och inga av de äldre murarna till portalens ursprungliga utbredning påträffades.

Figur 45. Foto från 1945 som visar de framtagna murarna vid Bastion Gräsgården. Upplandsmuseets arkiv.

Figur 46. I schakt 2 påträffades samma murrester som vid 1940-talets undersökningar. Foto Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

I schakt 3 påträffades murar som tolkats vara rester av Vasaborgens äldre grundmurar. Det är känt genom bland annat Rudbecks planer samt äldre kartor att denna del av slottet tidigare haft en annan utbredning (figur 50). Delar av dessa frilades även 1949 (figur 47 och 48).

Figur 47. Foto från 1949. Till höger i bild syns de frilagda murar som även påträffades vid 2016 års undersökning. Upplandsmuseets arkiv.

Figur 48. I schakt 3 påträffades samma murar som frilades vid 1949 års undersökning. Foto Emelie Sunding, Upplandsmuseet.

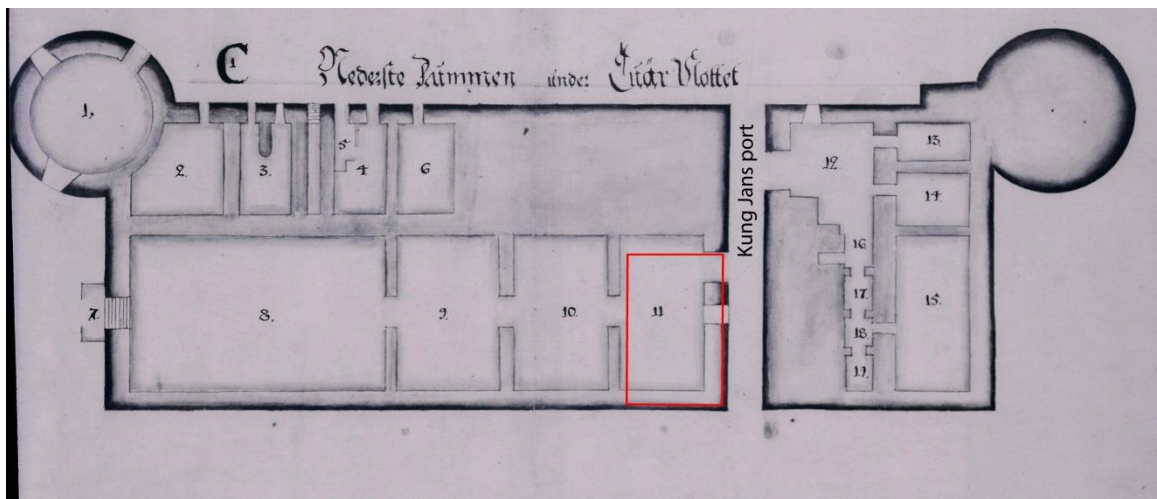
I schakt 1 framkom tre äldre konstruktioner. Den yngsta av dessa var ett fundament som påträffades i den östra schaktväggens norra del. Detta kan möjligen vara resterna av ett spisfundament. På Rudbecks planer över slottet finns i denna del av Tvärslottet en spis markerad, möjligen kan detta vara fundamentet till denna (figur 6).

I schaktets västra del påträffades en del av en tegelmur vilken tolkas som en del av Kung Jans ports ursprungliga grundmurar. Delar av dessa murar frilades vid undersökningen i slutet av 1940-talet.

Slutligen påträffades även en sedan tidigare okänd tegelkonstruktion, vilken har tolkats som ovansidan av ett källarvalv. Valvet bör ha varit en del av Tvärslottets äldre utbredning. Källarvalvet kan eventuellt tillhöra de allra första delarna av Uppsala slott, som uppfördes under Gustav Vasas tid.

Figur 49. Sprängskiss som visar den nuvarande rumsfördelningen i Tvärslottets nedre källarplan. Ungefärligt läge för undersökningsområdet är markerat med rött. I det västra källarrummet är även det ungefärliga läget för den igensatta portalen markerat i rött. Det är i denna igensättning som borrhingsförsök gjordes. Planunderlag, Statens Fastighetsverk.

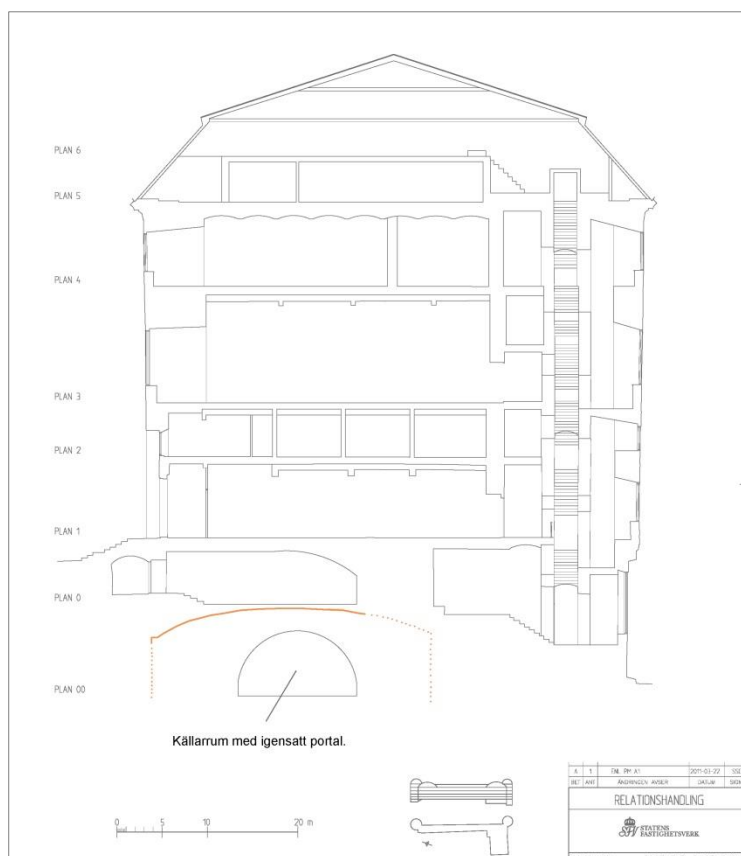
Figur 50. Rudbecks plan över Tvärslottets nedre källarplan upprättad 1680. Ungefärligt läge för undersökningsområdet markerat med rött. Upplandsmuseets arkiv.

Slottets byggnadshistoria är mycket komplicerad och inte fullt utredd. Det finns ingen heltäckande genomgång över slottets olika byggnadsfaser. Försök till detta har gjorts av bland andra Hahr (1932), Sundqvist (1971) och senast genom publikationen *Uppsala slott – Vasaborgen* (1990).

I korthet kan byggnadshistorien sammanfattas enligt följande. Uppförandet Uppsala slott påbörjades i slutet av 1540-talet då försvarsanläggningen med bastionerna anlades. Till dessa byggdes även en bostadsdel i anslutning till Bastion Gräsgården. Rekonstruktionsförsök av slottets äldsta delar har gjorts av bland andra Nils Sundqvist. Byggnaden bör ha varit i flera våningar och med en svagt krökt plan (Gezelius 1990). Bostadsdelen kom senare under Erik XIV tid att kompletteras med en anslutande flygel, belägen på nuvarande Tvärslottets plats (figur 2). Hur hög denna flygel byggdes är inte känt, men i Tvärslottets källare finns enligt Gezelius rester av denna att skåda. Flygelns nedre delar är uppförd i vendiskt förband med omsorgsfulla fogstrykningar. År 1572 härjades Uppsala av en stadsbrand vilken även påverkade slottet. Branden blev avgörande för fortsatta slottets byggnadsfaser då den tidigare heterogena anläggningen med sneda och rätvinkliga byggnadskroppar lagda intill varandra omformades. Efter branden byggdes bostadsdelen vid Gräsgården och sydflygeln samman till en sammanhängande rätvinklig flygel, det så kallade Tvärslottet. Detta skedde under Johan III tid (Gezelius 1990).

Tvärslottet var fram till 1740-talet något längre än idag och Kung Jans port sträckte sig längs med dess västgavel fram till borggården. Tvärslottets ursprungliga utbredning finns återgiven på bland andra Rudbecks planer från 1680-talet (figur 50). År 1702 drabbades stora delar av Uppsala av ännu en omfattande brand, som även kom att påverka slottet i hög grad. Under en period av 40 år lämnades slottet i stort sett att förfalla. Material togs från Tvärslottet och fraktades bland annat till Stockholm slott för dess återuppbyggnad. När Carl Hårleman 1744 fick i uppdrag av Adolf Fredrik att restaurera Uppsala slott fick slottskyrkans västra vägg bli gaveln på ett kortare tvärslott (Gezelius 1990).

På platsen för det påträffade källarvalvet i schakt 1 fanns alltså fram till 1740-talet delar av den brandskadade delen av Tvärslottet. När denna del revs hamnade möjligen den nedre källarvåningen under mark och en markyta skapades i hörnet av Tvärslottet och Borgsstugan (som restaurerades så sent som under 1900-talets andra hälft).

Figur 51. Sprängskiss över Tvärslottets västra fasad sedd mot öster. På ritningen är påträffat tegelvalv markerat med orange linje. Prickad markering är endast ett tolkningsförslag. Det nedre källarrummet ligger i nuvarande Konstmuseets källare och är det rum från vilket borrhningsförsök gjordes genom den igensatta portalen. Planunderlag Statens Fastighetsverk.

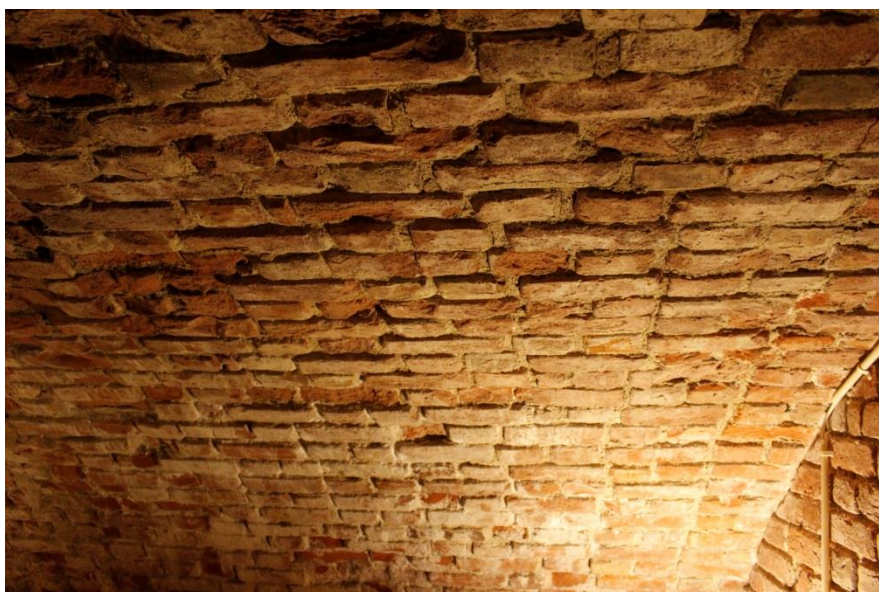
I konstmuseets källare, som ligger i den nordvästra delen av Tvärslottet finns idag en igenmurad portal, invid trappan som leder ned i källaren. Denna portal har tolkats som att den leder in till det källarrum som bör finnas under det nyfunna källarvalvet. Någon regelrätt höjdmätning och jämförelse angående höjdnivåer gjordes inte mellan slottets källarvåning och det utvändigt påträffade källarvalvet. Dessa har dock uppskattats som liggande på samma nivå, men framtida mätningar eller laserscanning är önskvärt.

Ovan den sekundärt igensatta portalen finns en murad dropplist, av tegel (murat i kopp). Det märkliga med denna dropplist är att den finns inomhus. Dropplistor sitter normalt sett utomhus över fönster och portar som skydd mot regn. Om detta är en dropplist och inte någon annan typ av dekoration är det möjligt att porten och den nedre delen av källarväggen som vetter mot väster från början ingått i de äldsta delarna av slottet och då varit en yttervägg. Som stöd för denna tanke är även att väggen är murad i vendiskt förband samt att valvslagningens karaktär (figur 52). Det vendiska förbandet är karakteristiskt för de äldsta delarna av slottet som uppfördes vid mitten av 1500-talet. Efter några år av bygghänsyn övergick man till att mura i renässansförband. I schakt 1 framgick att muren som anlagts ovan tegelvalvet och som ingår i den ursprungliga delen av Kung Jans port också är murad i vendiskt förband.

Valvet i källarrummet tycks vara stötfogat mot den västra väggen och har möjligen slagits sekundärt mot väggen, vilket tyder på att väggen är äldre än valvet. Närmare analyser av källarrummets och valvets murverk behövs för bekräfta denna observation.

Figur 52. Väggen i Konstmuseets källare som vetter mot väster med den igensatta portalen och droplisten. Väggen är uppförd i vendiskt förband, en förbandsteknik som endast finns i slottets äldsta delar. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Figur 53. Tegelvalvet i Konstmuseets källare vid den igensatta portalen. Tegelvalvet tycks stötfogat mot den västra väggen (till höger i bild). Valvet är byggt i principen två kopp- en löp, men där murningen närmast väggen kan tyda på att valvet är sekundärt uppfört. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Var och hur det nyfunna källarvalvet passar in i slottets byggnadshistoria är inte helt enkelt att besvara. Det har tagits ur bruk och täckts över samt sannolikt murats igen, men när allt detta skedde är oklart. Källarvalvet ligger inom Tvärslottets ursprungliga utbredning och bör ha fungerat som källare till detta. Möjligen har det då varit i bruk fram till stadsbranden 1702 och kanske murats igen i samband med restaureringarna på 1740-talet då Tvärslottets kortades av.

Det finns dock indikationer som talar för att källarvalvet murats igen tidigare än så. På Rudbecks planritningar över slottet från 1680 finns källarvåningen på Tvärslottet dokumenterad. Här har ett större rum ritats in i den östra delen och tre mindre mot väster (figur 50). Källarrummet längst i väst har en portal och ett fönster markerade i den västra muren. Rumsindelningen med ett större rum i öster och tre mindre rum i väster är dock den samma som råder idag (figur 49). Vid jämförelser mellan dagens planritning och Rudbecks planritning ses rumsindelningen alltså överensstämma trots att Tvärslottet idag är väsentligt kortare än 1680 (jmf figur 49 och 50). Rudbeck har alltså slottets rätta yttre form, med bland annat Kung Jans ports och Vasaborgens ursprungliga utbredning, men med lika många källarrum som det finns i dagens källarvåning fördelat på ett längre Tvärslott. Det är inte sannolikt att källarplanets rumsfördelning helt har förflyttats och strukturerats om sedan Rudbecks tid. En troligare förklaring är snarare att Rudbeck inte varit inne i det nu påträffade källarrummet utan anpassat sin planritning med ett stort och tre små källarrum till slottets yttre mått. Om så är fallet kan källarrummet varit igenmurat redan 1680 när Rudbeck upprättade sin planritning.

Undersökningarna vid Uppsala slott 2015-2016 har kastat nytt ljus över Uppsala slotts historia och visat på att slottet fortfarande har stora outforskade delar. Undersökningen har återigen visat att det föreligger ett stort behov av att sammanställa äldre dokumentation för att utröna slottets olika byggnadsfaser.

Administrativa uppgifter

Plats: Fjärdingen 33:1, Uppsala socken, Uppsala kommun, Uppsala län.

Fornlämningstyp: Stadslager.

Undersökningstyp: Arkeologisk schaktningsövervakning.

Orsak till undersökning: Anläggning av nya dagvattenledningar och dagvattenbrunnar.

Uppdragsgivare: Statens fastighetsverk.

Fältarbetsperiod: 17/12 2015 – 15/9 2016.

Upplandsmuseets projektledare: Anna Ölund.

Upplandsmuseets diarienummer: Ar-879-2015.

Upplandsmuseets projektnummer: 8586.

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-5127-15, 2015-12-02.

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Inga fynd samlades in.

Referenser

Douhan, B. 1990. (Red.). Uppsala slott. Vasaborgen. Stockholm.

Gezelius, L. 1990. Något om slottets äldre historia. I: B. Douhan (red). *Uppsala slott – Vasaborgen*. Stockholm.

Hahr, A. 1932. *Uppsala slott och dess rikssal*. Stockholm.

Schmidt Wikborg, E. 2015. Uppsala slott. Arkeologi vid Kung Jans port och bastion Gräsgården. *Upplandsmuseets rapporter 2015:11*. Uppsala.

Sundquist, N. 1971. *Willem Boy i Uppsala*. Stockholm.

Upplandsmuseets arkiv

Upplandsmuseets bildarkiv.

Upplandsmuseets Topografiska arkiv.

Arkivhandlingar som rör Uppsala slott finns i ett flertal arkiv, däribland Riksarkivet. Dessa handlingar har inte gått igenom inom ramen för denna rapport.

Ett stort tack riktas till slottsarkitekt Tomas Lewan, Nyréns Arkitektkontor för hjälpsamma diskussioner om slottets byggnadshistoria.